

A szavak mint konnektorok egy irodalmi szövegben (Sütő András: Engedjétek hozzám jönni a szavakat)

*Jelen idő és múlt idő
A jövő időben talán jelen van,
S a jövő idő ott a múlt időben.¹*

Sütő András “Engedjétek hozzám jönni a szavakat” című regényében többféle időviszonytal találkozunk. A következő párbeszédben érzékelhetjük ezt. A főhős, László unoka Nagyapával beszélget:

- *Mit láttál, Játata?*
- *Magamat láttam.*
- *.....*
- *Magamat, amikor még kicsi voltam.*
- *Te mikor voltál kicsi?*
- *Nagyon régen.*
- *Mikor nagyon?*
- *Tegnap.*

László vissza akarja hozni a tegnapot, de ha azt nem lehet, a holnapot. “*Csupa holnap vagy, te László. Én meg csupa tegnap.*” — válaszolja Nagyapa (147).² Ebben a részletben a gyermek és a nagyapa életidejének megkülönböztetése történik. A regényben a Nagyapa gyakran tér vissza gyerekkorához. Ő lesz a Másik gyermek. Az emlékezés segítségével szinte egy időben a jellel, megjelenik a múlt is, így kettőződik meg a Nagyapa szerepe, lehunyja a szemét, és már előtte is van a saját múltja. Az unoka életének egy-egy mozzanata eszébe juttatja saját gyermekkorát. Ez a szabad asszociációs szerkesztés lehetővé teszi a befogadónak, hogy egyszerre lásson két idősíkot, és különböztesse meg a két gyermekkort egymástól. És emellett a jelenben érzékelje a jövőt is, ahogy Lászlóban örökre rögzülnek Nagyapa szavai és átadott emlékei.

¹ T. S. Eliot: Négy kvartett. Burnt Norton I. Fordította Vas István.

² Az irodalomjegyzékre való hivatkozás nélküli, zárójelben lévő számok itt és a továbbiakban is Sütő András, Engedjétek hozzám jönni a szavakat. Jegyzetek hómezőn és porban (Kriterion Kiadó, Bukarest, 1977) oldalszámait jelentik.

Az időviszonyok nemcsak itt érdekesek, és vallanak a modern regényszerkesztésre. A műben, amely egyszerre lineáris és hiperszöveg, különböző “vendégszövegek”, Illyés-, József Attila-, Petőfi- és Kosztolányi-versek, versrészletek, Mikes Kelemtől, Kemény Zsigmondtól, Tamási Árontól vett idézetek, népdalok szorosan kapcsolódva az előbb említett tegnapokhoz és a holnaphoz egy harmadik — a két egyéni mellett egy kollektív, a nemzet kultúrájában gyökerező — tér-idő síkot is létrehoznak. Nemcsak az illető művek és alkotók ideje jelenik meg, hanem történelmi múltunk, az anyanyelv egyes szavainak története, a helyszínek, tehát az egyéni sorsokhoz szorosan hozzátartozó nemzeti jelen és múlt, a befejezés példázatában pedig a tragikusnak látszó jövő (161–70).³

Jellemző a regény időkezelésére, hogy a világirodalmi utalások, allúziók — a Biblia, Rousseau, a Breton-rajongó nyelvész, Albee, Odüsszeusz és Pénélopé, Euridiké, Perszephoné, Hádész, Teiresziász, Salimbene, Shakespeare⁴ — még inkább kitágítják az időhorizontot.

Joggal veti fel POSGAY ILDIKÓ, hogy milyen mértékben archaikus és hagyományörző, tájnyelvi, illetve mennyiben modern választékos ez a nyelv, amely ennyi távlatot tud megnyitni (POSGAY ILDIKÓ, “Engedjétek hozzám jönni a szavakat”. Szókincsvizsgálat az erdélyi értelmiségiek körében. Előadás A magyar nyelvészek VI. nemzetközi kongresszusán. Eger, 1994. augusztus 23–26). Hozzátehetjük, hogy az alkotás kohójában ezek a nyelvi rétegek ötvöződnek, egységessé válnak, alkalmasak arra, hogy velük — egy gyermek anyanyelvének eljátszásaiban — Sütő András nemzedékének legfőbb kérdései megjelenjenek, és az egyedi időhorizontok az általános idő szintjére emelkedjenek.

A számítógépes nyelvészet alkalmat ad arra, hogy megkeressük azokat a konnektorokat, amelyek összekötik a különböző tér- és időviszonyokat és az ezeket kifejező különböző nyelvi rétegeket. Erre manapság már kiváló CD-ROM-ok állnak rendelkezésre, és ehhez járulnak az Internet szinte kimeríthetetlen lehetőségei is. További eszközül szolgált számunkra a BODA I. KÁROLY által készített interaktív konkordancia szótár, amely kereshetővé teszi, kilistázza és összekapcsolja a regény szavaihoz tartozó konkordanciákat a teljes szöveggel. Az említett eszközöknek a segítségével feltárhatók és vizsgálhatók a szövegösszefüggést létrehozó szavak Sütő András regényében. A regény összetett tér-idő viszonyainak meghatározó szerepéről már szóltunk. A szöveget vizsgálva azonban felfigyelhetünk a *madár* szó és különböző változatai előfordulásának gyakoriságára. A szöveghálót alkotó fogalmak közül nyilvánvalóan nem ez az egyetlen

³ A százévi hallgatásra ítélt poeta szavainak költőiségében Sütő András regényének stílusa és gondolatvilága egyaránt tükröződik: “Jó szavaim gyöngysorok voltak, a viselésben fényesedtek. Használatlanul megvakultak, megpenészedtek. Pedig az volt az álmom, hogy kinek-kinek a nyakában ilyen gyöngysort lássak. Az ember másodszori megteremtésének jelét. Az első még csak a majommakogásé volt, a gyomor hangja s a koponyaszakító dorongé. Gyöngysoraim nélkül, nézd, miként görbül a gerinc, nyúlik meg az ember karja s alacsonyodik a homloka.” (162–3).

⁴ “Országomat, úgymond, ne tegyük föl tétnek” (162).

nyelvi-stiláris eszköz, amely egésszé formálja a szöveget (szógyakoriságban az *ember*, a *gyermek*, illetve toldalékos alakjai szintén dominánsak), de a madár fogalom és annak különböző fajtái szemantikai szempontból nagyobb lehetőséget teremtenek a metaforák, metonímiák, hasonlatok, a különböző alakzatok megvalósulására.⁵ Az idő fogalmával való metaforikus összefonódásuk révén pedig a tér-idő viszonyok kifejezésének írói-költői eszköztárához tartoznak. Ennek alátámasztására az alábbiakban vizsgáljuk meg az idő és a madár fogalmak kapcsolatát.

A rendelkezésünkre álló teljes — tehát a magyar- és világirodalom egyes műveit is magába foglaló — korpuszt vizsgálva csokorba gyűjthetőek azok a metaforák, amelyek az idő múlását egy tárgy mozgásaként írják le (eljön az idő, eljött az ideje, repül/rohan/száll az idő, az idő szárnyán stb.).⁶ Ezek közül egyesek AZ IDŐ MADÁR fogalmi metaforával írhatóak le. Az egyik legkifejezőbb kép a Sütő András könyvében is megidézett Kosztolányi Dezsőtől származik:

*Szár az bőrödből, kék eredből
a boldog ősz nyugalma száll.
Nem győz terajta már az élet,
sem a halál.*

*Elébed állok, s néha mintha
az idő szárnya csapna rám.* (Kosztolányi Dezső: Öreganyó)

A metafora helyenként még összetettebb képekben jelenik meg, például az alábbi idézetben:

*De folyton hallom, hogy hátam mögött
az Idő szárnyas fogata zörög,
s tekints előre: lábaink alatt
jön a jövő, az üres sivatag.*

(Andrew Marwell: Vonakodó kedvesemhez. Faludy György fordítása)

Az IDŐ MADÁR metafora érzelmi, konnotatív tartalma a legtöbb esetben két pólus között mozog. Az egyik véglet a boldogság, amikor az idő szinte megáll — a másik a szomorúság, amikor az idő elsuhan, elszáll:

*Állj meg idő, ne szállj! s ti nyájas arcu órák
ó, ti se múljatok!*

⁵ “A jelképek legnagyobb ihletője a természet világa. Egyetemes alkotóelemeit, a Napot, a Holdat, a csillagokat és bolygókat, a növény- és állatvilágot, valamint az emberi testet minden kultúrában minden nép jól ismeri. ... változatos gazdagságban kínálja a színpompás egyetemes jelképeket.” (GIBSON, CLARE, *Jelek és jelképek. Képes kalauz a jelek és jelképek világához*. Kinizsi Kiadó, Debrecen, 1998. 89).

⁶ Ezt a gondolatot GEORGE LAKOFF sok helyen idézett tanulmányában a “time passing is motion of an object” fogalmi metaforával fejezi ki (LAKOFF, GEORGE, *The Contemporary Theory of Metaphor: Metaphor and Thought*. Edited by ORTONY, ANDREW. 2nd edition. Cambridge University Press. 1992).

*Hadd ontsák ránk betelt gyönyörünk dús adóját
e tündöklő napok!*

...

*Csak pillanatokért könyörgök, és hiába.
Száll az idő velünk.
Suhanj lassabban, éj! — szólok, s a hajnal árnya
széttépi éjjelünk.
Hát ringass, szerelem! múltó perc, tölts be minden
mámmal, míg vagyunk!
Embernek rév, a gyors időnek partja nincsen,
elszáll, s mi meghalunk!*

(Alphonse de Lamartine: A tó. Rónay György fordítása)

Azonban elég ritka az, amikor a két érzelmi pólus ilyen kifejező módon, együtt jelenik meg. Gyakoribb, hogy vagy az egyik, vagy a másik uralja a verssorokat. Amikor a madarak énekelnek, például felcsendül az énekek éneke,⁷ elszáll a bánat és “az idő megáll” — ez szinte mindig a boldogságot tükrözi:

*Szerelmesem így szólított meg: Kelj föl, kedvesem, szépségem, jöjj már!
Nézd, vége van a télnek, elmúlt az esőzés, elment.
Megjelentek a virágok a földön, itt az éneklés ideje,⁸ gerlebúgás hangzik föl-
dünkön.⁹ (Református Biblia — Énekek éneke 2.10–12.)*

Ha pedig vége az “éneklés idejének”, elmúlik a boldogság is:

*Menjünk tovább, dalom; ő meg se hall,
menjünk, ne féljünk, menjünk, méla dal!
Légy néma most! Az ének éve elszállt
sok édes régi vígodalmival.*

(Algernon Charles Swinburne: Búcsú. Babits Mihály fordítása)

Ha a madarak elhallgatnak és tovaszállnak, “az idő száll / repül”, rendszerint sötétebb lesz a kép:

⁷ Sütő András könyvében két helyen is megjelenik az Énekek éneke, először egy keserű ellentétbe öltöztetve (167), majd teljes díszében, a fogantatás boldogságának felidézéseként (169).

⁸ Az *éneklés ideje* metonimikusan a madarak éneklését (is) jelenti. A King James-féle angol bibliafordításban például the time of the singing of birds is come (itt a *madarak* éneklésének az ideje) szerepel. Érdemes megfigyelni, hogy az *idő* és *madár* fogalmak metaforikus összefonódása helyenként akkor is az idő múlásának képzetét kelti, amikor egy madarakkal kapcsolatos költői képben explicit módon az idő nem is szerepel: “A kicsi tó fölött néhanapján szürke gémekek, piros lábú cankók húznak el, a szűkebb tájnak ismeretlen szárnyasai. Az ölnyi nádas láttán mintha le-szálló kedvük támadna, de néhány tiszteltkör után továbbrepülnek. Merre szállnak vajon? — kér-di ilyenkor az öreg Costan bácsi, akinek cseresznyefája van.” (105).

⁹ “The flowers appear on the earth; the time of the singing of birds is come, and the voice of the turtle is heard in our land.” (*The Concise Oxford Dictionary of Quotations*. Oxford University Press, 1991. 27).

*Nagy, szürke rajban, egyhangú morajjal
Szállnak, csak szállnak tétova napok,* (Juhász Gyula: Új szonettek I.)

Ilyenkor gyakran felsejlik az elmúlás is, a halál:

Itt nemrég az öröm víg dala harsogott:

S most minden szomorú s kiholt.

Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül,

S minden míve tűnő szárnya körül lebeg! (Berzsenyi Dániel: A közelítő tél)

Vagy még komorabban:

De egyre jobban szállnak már az évek,

fáradt szemünk a semmiségbe réved,

és ami jön, az oly hűs és komorló,

mint a koporsó. (Kosztolányi Dezső: Hitves)

De a baljós sejtelmektől akár a gótikus horror képeihez is eljuthatunk:

*A sirályok felszálltak. Százával, ezrével köröztek a levegőben fönn, szárnyuk
a széllal szembeszegülve.*

A sirályok sötétítették el az eget.

*És csendben voltak. Felszálltak, köröztek, még magasabbra szárnyaltak, le-
buktak — erőpróba volt ez: a szél és a madarak között.*¹⁰

(Daphne du Maurier: A madarak. In: *21 rémes történet*. Szerk. BORBÁS
MÁRIA. Európa Kiadó, Bp., 1969. 354)

Látjuk tehát, hogy az idő és madár fogalmak a költői nyelvben gyakran ösz-
szefonódnak és az általuk kifejezett érzelmek két véglet között igen széles skálán
mozoghatnak. Elemzésünk középpontjában a továbbiakban a madárfogalom és
az ehhez hozzátartozó olyan nyelvi kifejezések állnak, amelyek szemantikai
szempontból össze tudják fogni a regény tér- és idődimenzióit és a bennük hul-
lámzó érzelmi-gondolati mélységeket.

I. Először vizsgáljuk meg, hogy a könyv gyermekhősének, László unokának
a jellemzésében hogyan reprezentálódik a fogalomkör! László 17 hónapos, és
most tanul meg beszélni. Sok nevelője közül Nagyapja szerepe a legnagyobb. Ő
az elbeszélő is, az író is. Leginkább a madarak “nyelvének” segítségével tanítja
meg a hangok kiejtését unokájának, majd megnevezésükkel gondolkodásra és
beszédre oktatja.

1. László a regényben többször mint egy kismadár jelenik meg: a gyerek *te-
kintete mint két fácáncsibe* (24). Később metaforikusan színnel gazdagodik a
szókép: *szemében a bronzos fácáncsibe* (77).

2. A regény középpontjában áll László tanítása a beszédre, az anyanyelvre,
örökségére: a szavakra és rajtuk keresztül a nemzeti és egyetemes kultúrára. A

¹⁰ És hogy mi következik, azt például Alfred Hitchcock híres filmjéből tudjuk (The Birds, 1963).

madárfogalom előfordulása, tudatos használata talán itt, ebben a legjellemzőbb. A gyermek szókészletének növeléséhez a madarak mozgása, színes tolluk, hangutánzó és hangulatfestő szavakhoz hasonló “nyelvük” megkönnyíti az anyanyelv tanulását.

A következőkben tetten érhetjük az irodalmi szövegben egy fogalom átalakulását a szótári jelentéstől a metaforáig. A részlet párbeszédű szöveg. Nagyapa fésülni kezdi unokája haját. Hétköznapi esemény. Majd kérdésekkel éri el, hogy a gyerek érdeklődjék haja színe iránt, és bevezeti a madár metaforát:

- *Tudod, milyen színe van a hajadnak?*
- *Piros.*
- *Nem piros. A labda piros.*
- *Akkor milyen piros?*
- *Aranymálkószínű.*
- *Az micsoda?*
- *Egy madár.*
- *A hajam nem madár.*
- *Színe a madaré.*
- *Melyik madaré?*
- *Az aranymálkó-madaré.*
- *Nem az enyém?*
- *Kettőtöké.*
- *Odaadtad hajam színét a madárnak?*
- *Nem adjuk senkinek semmiért.*
- *Nem adjuk.*
- *Aranymálkó-madarat láttál-e?*
- *Málkóhajamat láttam a tükörben. (88)*

A párbeszéd arra is rámutat, hogy a színek közötti különbséget is érzékelteti a Nagyapa az unokával (az író nagybetűvel jelzi szerepének fontosságát, mi is így idézzük meg), és közben megtanítja egy madár nevét, tollzatának a színét, s végül személyes kapcsolatot teremtve a szó és a gyerek között, metaforával szemlélteti a gyerek hajszínét. Megkülönböztet és hasonlóságot mutat be. A nyelvtanítás, a gondolkodni tanítás alapmódszere.

Ez a metafora később is felbukkan a szövegben: *aranymálkó-hajú gyermek* (89).

Ezután a szövegben ennek a madárnak a különböző megnevezéseiről is szó esik: “*Gazdag madár, sok neve van: sárgarigó, sármáringó, aranybegy, arany-málú, szolgabíró, lórió, aranymál, aranymáj*” magyarázza Nagyapa (88). Ezzel a szinonimák lehetőségére tanít.

A következő részlet különösen érdekes, mivel metaforák egymásra épülésével, komplex képként tárja elénk az író-Nagyapa látásmódját László tanítása közben:

“A SZAVAK odakint felgallyaztak a fekete nyárfára meg az apró termetű, bögyös almafákra. A nyár összegöngyölt lombsátrainak hűlt helyén verebek, csókák, galambok képében gubbasztanak az ágakon. Imádkozó célpontok a hó fehér hullámai fölött. Némelyik az ablakunk irányába mereng, karnyújtásnyira. Várja, hogy meglőjék, mondja Dédapa. Hogy megnevezzék, helyesbít Nagyapa, s Lászlót karjába emelve, sorra szedegeti le neki a szárnyas gyümölcsöket. Nézd! Galamb. Örvös galamb. Amott egy fekete kolibri. Nem, ilyen nincs. A parányi, röpködő homály Nagyapa szeméből vetült az égre: szemidegsorvadás. Nevet zavartan a figyelmeztetésre: persze hogy nem kolibri. Kálomista varjút akartam mondani. Nézd, Lacika! Fenyőrigó.” (14)

Az alapmetafora a szavak-madarak azonosítása. A Szavak szó nagybetűje, megszemélyesítése kiemeli az azonosított fontosságát, a három madárfaj megjelenítése, megszemélyesítése — *mereng* — allegorikussá emeli a metaforát. A *szárnyas gyümölcs* új metaforában már együtt vannak az előző metafora azonosítói és azonosítottjai a szavak (amelyek felgallyaztak a gyümölcsfára, és verebek, csókák, galambok képében gubbasztanak ott) és a madarak (a szárnyas jelzőben). Az egymásra épülő metaforákat “folytatott metaforának” is nevezik egyes retorikák.¹¹ Mindezt azért írja Sütő, derül ki a következő sorokból, hogy unokájának megnevezze a fogalmakat, tanítsa anyanyelvének szavaira. A képszerű magyarázat bizonyára teljesebb, mint egy nyelvkönyv illusztrációja.

Fokozással biztatja Lászlót a továbbiakban az anyanyelv tudója, Kínában nem találni annyi verebet, sem galambot Velencében, ahányszor ismétli Lászlónak a *galamb* szót. Nehezen megy a nyelvtanulás, csupán annyi sikerült a lelkéből, hogy az első szótagot már mondja a gyerek: *ga* (28).

Sorolja a madárneveket, a megnevezés mindegyike egy-egy szókép: *színes tollú mátyás madarak, suszterinas-verebek, a küncsinmadár, a feketerigó*, másik neve a *rézorrú madár, csaklicsóka, a félénk galambok, a kontyos pipiske, a furulyás hangú sárgarigó, a holló, a repülő tanmese* (34). A konkrét szavak fogalmakként épülnek a gyermek agyába: szavainkat annyiszor szerezzük vissza, ahányszor kimondjuk, továbbélnek, anélkül, hogy az eleven étellel immár kapcsolatuk lenne (36).

3. László beszédével is kapcsolatba hozza az író a madarak fogalomkörét.

Beszéde *gerledúdolás* (24), *fecskecsivitelés* (123), *madárűző szóval megértést hívogat* (25), majd álmában “*nyelve alól kiröppen az első különös szó: csiá!, csiá! Mit mond? Amit a csóka. Majd azután: cece-ciii! Ez meg a sármány, ugrik be gyorsan tolmácsnak Nagyapa. Egyik madár a másikat rebbenti, öröm és ijedelem az összetartójuk*” (39). A sármány után a *bíbic búvik, búvik* hangutánzása következik, és újra *cece-ciii*. A nagyszülők összenevetnek, a gerle hangján csat-

¹¹ “Ha az alapizotópia fölé — a metaforikus elem klasszémájának ismétlődése folytán — egy másik izotópia helyezkedik, folytatott metaforáról beszélünk.” (VÍGH ÁRPÁD, *Retorika és történelem*. Gondolat Kiadó, Bp., 1981. 503).

lakozik hozzájuk László. *“Semmi kétség madarak lakoznak benne.”* (40). A részlet rámutat a hangutánzó és hangulatfestő szavak szerepére a gyermeknyelvben.

De Nagyapa beszédében szintén a madarakat figyeli meg László. Nagyapát figyeli, a szája mozgását, mintha az a rengeteg madár ott dideregne a nyelve tövében (14–5).

Az anyanyelv tanulásában nagy szerepe van a hangok formálásának, Sütő András a madarak hangjának utánzásával készíti unokáját a magyar magánhangzók, mássalhangzók helyes kiejtésére, anyanyelvre artikuláris bázisának kiépítésére. De ez csak az első lépés a beszéd tanítására, a folyamat a szavak jelentésének tudatosításával folytatódik. Később így ír a könyvben: László lerázta magáról a tárgyak uralmát és *“az értelmetlen, mert csak madárnak szóló madárhangokból is kinőtt.”* (174).

4. Máskor a gyermek cselekvéseit madár metafora jeleníti meg: László beült madárfiókának az aranyeső alá (47). Nagyapa mondja unokájának: *te költöztél a fémszárnyú madarakba* (59). Vagy: *Pattan a gyermek, oly eleven az indulása, mint a leánykamadárnak* (140). Ennek a madárnak a nevét derüvel tanítgatja Nagyapa. László kezdi a beszélgetést:

— *Ez a madár mondani akar valamit.*

— *Azért jött, hogy téged táncra kérjen.*

— *Lacikát?*

— *Személyesen.*

— *Hogy hívják?*

— *Neked leánykamadár, Nagyapának menyecske...*

— *Leánykamenyecske — öleli át László mind a kettőt, hogy széthúzás egy madár miatt ne legyen közöttünk.* (82)¹²

Beszélő nevek ezek. A hangok ejtése után a madárnévvel való megismerkedés már a fogalmi gondolkodásra nevelés fokozata. A gyerekekben megmarad ez a kis mesével tanított szó. Leánykamadarak után kutat tekintetével (89), és érdeklődik is később, hogy hol van a leánykamadár (92). Más madár nevét is megtanulja: *“László elészólitotta megint aznapi friss szavainak seregét: Áron bácsit, a császármadarakat, ...”* (57).

5. A madár kép meghatározza László környezetét: Álmában is cinkék szállnak az ágya fejére (131). Hasonlatban: *“Két fényes kanalacska, mint valami félszekrakó szarkapár működik a tányér fölött.”* (11). A tányérja madaras mintákból áll (10). A párnákon madaras hímzések vannak (81). Ez arra utal, hogy az író a mezőiségi népművészetről is hírt ad, ha áttételesen is.

A nyelvtanulást, a madarakkal és azok hangjával való megismertetést Nagyapa az anyanyelv elsajátításának egyik fokozatának tartja csupán. A fogalomkör beépülése a gyermek tudatában más célt is szolgál: közel hozni a természetet a

¹² Érdekes, hogy a könyv nyomtatott és elektronikus változata itt különbözik. Az elektronikus változatban (www.neumann-haz.hu) *“hogy széthúzás egy madár miatt ne támadjon most”* szerepel.

gyermeki lélekhez. A madarakkal való találkozás Nagyapa gyermekkorának is élménye, és mint író is gyakran tér vissza a madár metaforához.¹³ Így kötődnek össze a gyermekkorok. Érdemes megfigyelnünk, hogy a fent idézett nagyszámú madár-kép szinte mindegyike *s t a t i k u s*, a madarak nem szállnak, hanem különböző színekben pompáznak, csivitelnek, fészket raknak, pattannak, táncolnak — egyszóval boldogok, időtlenek, mint László gyerekkora, ami összhangban van a korábban már említett idő-madár metafora konnotatív tartalmával. És amikor a madarak dideregnek, gubbasztanak a “hó fehér hullámai fölött”, merengenek, vagy épp várják, hogy meglőjék őket, a kép már nem Lászlóhoz, hanem Nagyapához vagy Dédapához kötődik. A következő pontban látni fogjuk azt is, hogy Nagyapa emlékeiben többször is a madarak — seregélyek, vízimadarak — *r e p ü l é s e* szerepel, amely előző gondolatmenetünk alapján a múlandóság konnotatív tartalmát sejteti, ahhoz áll közel. De mindennél kifejezőbb, amit maga Sütő András fogalmaz meg a regényben: “*Később a kert végében bukkant rá [ti. Lászlóra] Nagyapa. Kezét öregesen összekulcsolva az égi forgalmat figyelte. A kék galambok hová repülnek? Megnézi a városháza tornyát, annak is kék a cseréptollazata. Azután majd visszatérnek. Amikor soha lesz, én is visszatérek? Hát ezt az időhatározót tudtunk és beleegyezésünk nélkül mikor és kitől tanultad? Hazug szó, amikor a halál mondja: csak akkor tisztességes.*”

II. A Nagyapa-író és a madarak viszonya.

Nagyapa életében meghatározó szerepet játszottak, játszanak a madarak. Ez a fogalomkör annyira jellemző a Mezőségre, közelebbről Pusztakamarásra, valamint Kolozsvárra, Marosvásárhelyre, a Hargitára, azaz azokra a terekre, amelyeket befog az írói horizont, hogy alkalmas az egyéni és a kollektív tudat kiépítésére egyaránt.

1. Nagyapa egész életét végigkísérik a madarak. Szinte minden emlékében, még a filozofikus, elvont gondolatokban is benne vannak.

Hogy madarak és emlékek mennyire összefonódnak az író számára, jól mutatja a következő idézet, amikor László sétálás után hazakerül: “*Megáll az íróasztal előtt, mesélné hirtelenében az élményeit, de Nagyapa, túljutván a hasonlóságok látszatának gondján, egy madarat keres az emlékezetében. Hallgat az írógép is, míg az elveszett madár megkerül.*” (24).

Gyermekkorából való emlék, a régi tanyai ház kertjéből a fekete gólya (39), első sírbeszédében egy kereszteletlen gyerek sírjánál “*hirtelenében a szemközti akácán pihenő gólyát öltöztette az alkalom színébe: Uram, eljött immár a fekete gólyák napja.*” (39).

Ebből az időből való a seregélyekkel való találkozása, amikor “*nyári alkonyatban annyiszor elnézhette a repülésüket*”. Az író szómagyarázata: “*A seregély kívüli seregély neve értelmét veszíti*”. Azaz a *seregély* név arra utal, hogy

¹³ Például: anyjuk *félszárnyú madárként* élte le életét (Sütő András: Anyám könnyű álmot ígér).

ezek a madarak egyedül sohase mennek, csak seregben, *“külön-külön nincs is hangja a szárnyuknak”* (41).

Nagyapa mesét mond unokájának a *“hófolymaradvány-hattyúról, a madarak énekéről a rács mögött”* (49). Sikaszóban — Nagyapa jól emlékszik rájuk fiatalokorából — a havasi rigók, a cinkék az ághegyen kidüllesztik a begyüket (52). Nagyapa *“egyedül bolyong a havasi vizek mentén, és madárlátta szavakat gyűjtöget ... a tarisznyájába”* (54).

Nagyapa egy másik emléke: kislegény korában Kiskút-völgyében segített a nagyapjának. Nem szeretett ott lenni, mert nem volt kivel beszélgetni, legfeljebb a széllal vagy a száműzött madarakkal. Itt nevez el egy fenyőt Kelemennek; ez a része a műnek a régmúltban kezdődik, de hirtelen az elbeszélő átvált jelen időre, és Lászlónak magyarázza el Mikes Kelemen rodostói magányát. Őróla nevezte el a magányos fenyőt. Ez a motívum többször vissza fog térni a műben (80, 83, 112 stb.). A lőtt lábú madár története Kiskút-völgyében olyan mélyen gyökerezik az író múltjában, hogy külön is megírta a történetet (Sütő András: *A lőtt lábú madár nyomában*. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1990). Metaforikus jelentésében a fájdalom, a hiábavalóság, a nyughatatlanság rejlik.

Különleges gondolat rejtezik Nagyapa egyik gondolatsorában. Felveti azt a kérdést, hogy vajon Lászlóra születése előtt hathatott-e édesanyja versélménye, Petőfi Sándor Szeptember végén című verse. Maga is képtelenségnek tartja ezt, de a gyerek beszéde a síron túli világról egy pillanatra eszébe villantja. A magzatvíz pedig újabb asszociációra készteti, a vízimadarakra gondol: *“Nyár végi alkonyatokon szokta elnézni őket a mezőzáhi és gyekei nádasok védelme alatt, amikor egymást kereső hangjukat nem a levegőre, hanem alacsony repüléssel a tó vizére szokták bízni. Így hallott sirállyuttogást a mozdulatlan víz fölött, szalonkacsipogást a távoli partokról. Tóvidék, magzatvíz? Nagyapa lehetőleg fogja kurtábbra a képzeletét.”* (112).

A természettel ilyen közeli kapcsolatban álló író, elnézve a madarakat gyakran eltöpreng, filozófiai mélységgel fogalmaz meg általános igazságokat. *“mi-neküink — ahhoz, hogy előre lássunk — vissza-vissza kell néznünk, különben holtan esik össze minden a nyomunkban. Minden tartalék erőnk, ami onnan jön, és rá vagyunk szorulva. Azt is mondhatnám: Szilveszter napjának Janus-arcával vigyázzuk az elmúltakat és az ingerlékeny jövőnket egyaránt. De megtanulhattuk ezt a galamboktól is, amelyek egymásnak háttal térnek nyugovóra, hogy a kétirányú örködéssel épségben megmaradjanak az éjszakában. Egyik előrenéz, a másik visszafelé. A múltba talán?”* (85)

2. A madarak nemcsak szó szerinti értelemben, közeli és távoli asszociációkat kiváltva, hanem metaforikusan is megjelennek az író gondolataiban. Két példa:

Az ember madár: *“az ember olyan madár, ki a madárral ellentétben szívesen költözik elhagyott fészekbe”* (142).

Az anyanyelv imbolygó kalitka, kalitkabirodalom, szavaink pedig a kalitka lakói, madarak. A mű elején szókészletünket *csattogó tehervonatok között egy imbolygó kalitká*-nak nevezi az író, egy olyan *kalitkabirodalom*-nak, amelyben a nap sohasem nyugszik le. A kalitka metafora közvetetten a madarakkal kapcsolatos.¹⁴ Erre a későbbiekben egy újabb metaforával mutat rá Sütő: *“Szó-lakóinak számát némelyek az említettnél is többre becsülik: kerek egymillióra s még hatvanötezerre.”* (5). A kalitka szó forrástartományából azonban más jelentések is átvihetők a metafora céltartományába. A metafora azt is kifejezheti, hogy az anyanyelv foglyai vagyunk a szavak miatt, magunkat csak ezek segítségével fejtegetjük ki. Erre utal többek között a mű címe és egyik aforizmája is. *“Amire nem lesz saját szavad: elpártol tőled, hiába mondja bárki, hogy a tulajdonod.”* (29). Talán épp ezért kell engedni magunkhoz a szavakat, birtokba venni örökségünket.

A madarakat sok veszedelem érheti, ennek jelentősége most, amikor a madarak jelentésmezője ennyire kitágult, különösen fontos:

— rengeteg veszedelem fenyegeti a madarakat: *fácánfogó sövényháló, csapóháló, fedeles háló, fűrjnek, szalonkának, seregélynek csúcsos háló, pacsirtának madarásztükör, a fenyvesmadaraknak lépvessző, lépszineg, lépes kalász, lószőr hurok, facsapda, cinegének sípocska és az itatóhelyeken a sanda leselkedés* (27),

— Kiskút-völgyében — ahol Nagyapa gyerek volt — *száműzött madarak* vannak (80),

— *Feje fölött vércseppes fényköröket sikongva lőtt lábú madarat is látott ... Nagyapa.* (105),

— *téli hajnalokon — a rá leselkedő orvvadászok elől — szárnyabénultan menekül a tűzokmadár a tollazatára fagyott ólmos esővel* (112).

Az emberek, köztük a költők, próféták a madarak — szavak — kalitkájának, a nyelvnek az őrzői, örökösei és “népszámlálói”, akik nélkül elárvul a nyelv. Nemcsak a madarakat, hanem az embereket is, és ezáltal a nyelvet is veszélyek fenyegetik:

— *Petőfi és József Attila vérfoltos madárserege csiripel a kis kalitkában* (5),

— *Ablakainkat a háború szokta volt betörni, és szavainkat, azaz fejünket a kővel hajigáló Fanatizmus.* (28),

— *Átkaink özönvize után ki fogja hát szárnyára bocsátani a reménység és megnyugvás olajágas galambseregét? Mindhiába, hogy szavunk, mint a kohók-*

¹⁴ Persze a szöveg gazdagságára jellemző módon másként is értelmezhető, például ALEXA KÁROLY szavaival: “Sütő András tehát megfogja fiúunokája kezét, hogy a reá váró örökségből némi előleget adjon neki. Kissé megrázassa ama “imbolygó kalitká”-ban, “csattogó tehervonatok között.” (ALEXA KÁROLY, Maros menti Parainesis. Sütő András: Engedjétek hozzám jönni a szavakat. In: *Tanulmányok Sütő Andrásról.* Szerk. GÖRÖMBEI ANDRÁS. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002. 245).

ban tisztított, hétszer csapolt ezüst, nyelvünk, a galambszárnyszépségű, árvaságra ítéltetik, mert közöttünk immáron nincsen próféta. (155).

Kövel hajigáló Fanatizmus — emlékek vagy jövőbelátás?

A felhozott példák a műből bizonyító értékűek. A madár fogalom átszővi az egész regényt, összetartja, összefogja a szöveget.

Sütő András művében sokszor meghatározóvá válik az élet értelmezésében ez a fogalom és mezőösszefüggései. A művet népmeséhez hasonlíthatnánk talán leginkább, ezekben ugyanis a főhős próbatételeiben mindig döntő szerepet tölt be a természeti erő, néhol a madarak. A könyvet olvasva többször is úgy érezzük, hogy nem is regényt olvasunk, inkább hallgatunk egy csodálatos történetet nagyapótól. Ezért sincs talán fejezetekre bontva a könyv, csak a nagybetűk jelzik egy-egy rész határát, hogy a mese akadálytalanul áradhasson a meleg nyártól a februári madárvonulásig, a szép beszéd tanulásától az emlékekig, a kérdésektől, töprengésektől az elvont gondolatokig.

Más irodalmi szövegben is gyakran szerepelnek madarak. Néhány kiemelkedő példa: János "Jelenések könyvé"-ben, Apollinaire "Égöv" programversében, Déry Tibor "Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról" regényében, Petőfi, Arany, Ady verseiben, de többnyire más a funkciójuk, nem töltenek be ennyire meghatározó, szövegösszetartó szerepet. Az emberi kultúra egyik legvarázslatosabb sajátossága azonban az, hogy a szövegek néha az írók-költők szándékától függetlenül, az egyéni és a szövegekben megjelenített tér-idő síkjából kilépve, az egyetemes kultúra "harmadik tér-idő síkjában" találkoznak:

Micsoda tengerek micsoda partok és szürke sziklák és szigetek

Micsoda vízcsapkodás a hajóorr körül

És fenyőillat és a fenyőrigó fütyje a ködben

Micsoda képek térnek vissza most

Ó én lányom.

...

Ez a forma, ez az arc, ez az élet

Él, hogy túléljen egy rajtam túli idővilágban; hadd

Mondjak le életemről ezért az életért, szavaimról ama ki nem mondottakért,

Az ébredésért, a megnyílt ajkakért, az új hajókért.

Micsoda fenyvesek, micsoda partok és gránitszigetek a vitorlarúdjaim felé,

És fenyőrigó rikkantása a ködben

Ó lányom.¹⁵

Ó, lányom, fiam — unokám, mondhatná Sütő András is.

PORKOLÁB JUDIT–BODA ISTVÁN KÁROLY

¹⁵ T. S. Eliot: Marina. (Vas István fordítása.)